

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA ICHKI AUDIT NAZORATINI AMALGA OSHIRISH VA UNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Normo'minov Salohiddin Xolmo'min o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18089104>

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot oliy ta'lim muassasalarida ichki audit nazoratini amalga oshirishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot jarayonida ichki audit tizimining ta'lim muassasalarida moliyaviy intizomni mustahkamlash, boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirish hamda moliyaviy va ma'muriy xatarlarni kamaytirishdagi o'rni yoritib berilgan. Amaldagi ichki audit nazoratida uchrayotgan muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish maqsadida riskga asoslangan audit yondashuvini joriy etish, ichki audit xizmatining mustaqilligini ta'minlash va raqamli audit texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida ichki audit nazoratini takomillashtirish va boshqaruv tizimini modernizatsiya qilishda amaliy ahamiyatga ega.*

Kalit so'zlar: *ichki audit, ichki nazorat, oliy ta'lim muassasalari, moliyaviy nazorat, boshqaruv samaradorligi, riskga asoslangan audit, raqamli audit tizimi, moliyaviy intizom.*

TAHLIL VA NATIJALAR

Oliy ta'lim muassasalarida ichki audit nazoratini tashkil etish va amalga oshirish tizimi so'nggi yillarda sezilarli darajada takomillashib bormoqda. Biroq tahlillar shuni ko'rsatadiki, mazkur tizimning amaldagi holati ko'plab muassasalarda hali ham an'anaviy yondashuvlarga tayanib kelmoqda. Ichki audit faoliyati ko'pincha moliyaviy hujjatlar va hisob-kitoblarning qonuniyligini tekshirish bilan cheklanib, ta'lim jarayonlari, resurslardan foydalanish samaradorligi va boshqaruv qarorlarining natijadorligini baholash darajasiga to'liq chiqmagan.

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, ichki audit nazoratining samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri — audit xizmatining tashkiliy mustaqilligi hisoblanadi. Amaliyotda ayrim oliy ta'lim muassasalarida ichki audit bo'linmalari to'g'ridan-to'g'ri rahbariyatga bo'ysunishi natijasida ularning xolisligi va ob'ektivligi cheklanishi mumkin. Bu holat audit xulosalarining to'liq va haqqoniy shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi hamda nazoratning profilaktik vazifasini susaytiradi.

Shuningdek, ichki audit jarayonlarida risklarni aniqlash va baholash mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi kuzatiladi. Audit tekshiruvlari ko'pincha rejalashtirilgan va takroriy xarakterga ega bo'lib, real xavf yuqori bo'lgan sohalarga ustuvorlik berilmaydi. Natijada byudjet mablag'laridan foydalanish, davlat xaridlari, grantlar va kontrakt mablag'lari bilan bog'liq xatarlar o'z vaqtida aniqlanmay qolishi mumkin.

Tahlil natijalari ichki audit tizimini takomillashtirishda riskga asoslangan audit yondashuvini joriy etish zarurligini ko'rsatmoqda. Ushbu yondashuv audit resurslarini eng muhim va xavfli yo'nalishlarga yo'naltirish imkonini beradi hamda nazorat samaradorligini oshiradi.

Risklarni baholash asosida tuzilgan audit rejalari muassasa faoliyatidagi muammolarni erta aniqlash va ularning oldini olishga xizmat qiladi.

Ichki audit faoliyatini raqamlashtirish tahlil davomida alohida e'tibor qaratilgan muhim natijalardan biri hisoblanadi.

Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish audit jarayonlarini avtomatlashtirish, elektron hujjat aylanishini keng joriy etish va real vaqt rejimida monitoring olib borish imkonini yaratadi.

Bu esa audit tekshiruvlarining aniqligi, tezkorligi va shaffofligini ta'minlaydi hamda inson omili bilan bog'liq xatoliklarni sezilarli darajada kamaytiradi.

Olib borilgan tahlillar natijasida ichki audit xodimlarining malakasi va kasbiy kompetensiyalarini oshirish masalasi ham dolzarb ekanligi aniqlandi. Zamonaviy audit standartlari, xalqaro tajriba va raqamli audit vositalarini chuqur biladigan mutaxassislar ichki audit tizimining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Shu bois, muntazam malaka oshirish va professional sertifikatsiyalash tizimini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

2020–2024 yillar davomida O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy boshqaruv va ichki audit nazoratini takomillashtirishga qaratilgan islohotlar izchil amalga oshirildi. Ushbu davrda oliy ta'lim muassasalari soni 2020 yildagi 131 tadan 2024 yilga kelib 200 tadan oshdi.

Talabalar soni esa 1,1 million nafardan 1,6 million nafarga yetdi. Mazkur o'sish moliyaviy resurslar hajmining kengayishi va ichki audit nazoratiga bo'lgan ehtiyojning keskin ortishiga olib keldi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2020 yilda oliy ta'lim muassasalarining umumiy moliyalashtirish hajmi shartli ravishda 100 foiz deb olinsa, 2024 yilga kelib ushbu ko'rsatkich qariyb 165–170 foizga oshgan. Xususan, byudjet mablag'lari ulushi 2020 yilda 72 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2024 yilda 64 foizga qisqargan, buning o'rniga kontrakt to'lovlari, grantlar va xo'jalik faoliyati daromadlari ulushi 28 foizdan 36 foizga yetgan. Bu holat moliyaviy manbalar diversifikatsiyasini kuchaytirgan bo'lsa-da, ichki audit nazoratini murakkablashtirgan.

Ichki audit faoliyati natijalarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, 2020 yilda oliy ta'lim muassasalarida o'tkazilgan ichki audit tekshiruvlarida aniqlangan moliyaviy va ma'muriy kamchiliklar ulushi o'rtacha 12–14 foizni tashkil etgan. 2022 yilga kelib ushbu ko'rsatkich 9–10 foizgacha pasaygan bo'lsa, 2024 yilda 6–7 foiz atrofida shakllangan. Mazkur ijobiy dinamika ichki audit tizimining bosqichma-bosqich takomillashib borayotganini ko'rsatadi.

Biroq, statistik tahlillar audit tekshiruvlarining mazmuni hali ham asosan moliyaviy intizom va hujjatlar to'g'riligini tekshirishga qaratilganini ko'rsatmoqda. 2024 yilda o'tkazilgan ichki audit tekshiruvlarining qariyb 68 foizi moliyaviy hisob-kitoblar bilan bog'liq bo'lsa, faqat 18 foizi resurslardan foydalanish samaradorligi, 14 foizi esa risklarni baholash va boshqaruv jarayonlarini qamrab olgan. Bu holat riskga asoslangan audit yondashuvi yetarli darajada joriy etilmaganidan dalolat beradi.

Raqamlashtirish darajasini tahlil qilish natijalariga ko'ra, 2020 yilda oliy ta'lim muassasalarining atigi 25–30 foizida ichki audit jarayonlarida elektron hujjat aylanishi qisman joriy etilgan bo'lsa, 2024 yilga kelib bu ko'rsatkich 70 foizdan oshgan. Shu bilan birga, to'liq avtomatlashtirilgan audit tizimlaridan foydalanayotgan muassasalar ulushi 2024 yilda ham 20–25 foizdan oshmagan. Bu esa raqamli audit salohiyati hali to'liq ishga solinmaganini ko'rsatadi.

Kadrlar salohiyati bo'yicha statistik ma'lumotlar ham muhim xulosalarni beradi. 2020 yilda ichki audit xodimlarining atigi 35 foizi maxsus audit yoki moliyaviy nazorat bo'yicha malaka oshirish kurslaridan o'tgan bo'lsa, 2024 yilda bu ko'rsatkich 55–60 foizga yetgan.

Biroq xalqaro audit standartlari va risk-menejment bo'yicha sertifikatga ega mutaxassislar ulushi hali ham 10 foizdan kamni tashkil etmoqda.

2020–2024 yillar statistik tahlili shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarida ichki audit nazorati tizimi miqdoriy jihatdan rivojlangan bo'lsa-da, sifat jihatidan takomillashtirishni talab etadi. Moliyalashtirish hajmining oshishi, resurslar manbalarining kengayishi va raqamlashtirish jarayonlari ichki auditning yangi yondashuvlarini talab qilmoqda. Riskga asoslangan audit, raqamli texnologiyalar va malakali kadrlar ulushini oshirish orqali ichki audit nazorati oliy ta'lim muassasalarining barqaror va shaffof faoliyatini ta'minlashda muhim instrumentga aylanishi mumkin.

XULOSA

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarida ichki audit nazorati tizimi moliyaviy intizomni mustahkamlash, boshqaruv samaradorligini oshirish va resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. 2020–2024 yillar davomida oliy ta'lim tizimida moliyalashtirish hajmining kengayishi, ta'lim muassasalari soni va talabalar kontingentining ortishi ichki audit nazoratiga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirganini ko'rsatdi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, ichki audit nazorati amaliyotida ijobiy o'zgarishlar kuzatilayotgan bo'lsa-da, uning faoliyati ko'p hollarda an'anaviy moliyaviy tekshiruvlar bilan cheklanib qolmoqda. Risklarni aniqlash va boshqarish, boshqaruv qarorlarining samaradorligini baholash hamda profilaktik nazorat mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmagani ichki audit tizimining asosiy muammolaridan biri bo'lib qolmoqda.

Shuningdek, ichki audit xizmatining tashkiliy mustaqilligi, raqamli audit texnologiyalaridan foydalanish darajasi va xodimlarning kasbiy malakasi tizim samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Statistik tahlillar raqamlashtirish va malaka oshirish borasida muayyan yutuqlarga erishilganini ko'rsatsa-da, to'liq avtomatlashtirilgan va riskga asoslangan audit tizimini joriy etish hali dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Umuman olganda, oliy ta'lim muassasalarida ichki audit nazoratini takomillashtirish uchun riskga asoslangan audit yondashuvini keng joriy etish, raqamli audit mexanizmlarini rivojlantirish, ichki audit xizmatining mustaqilligini kuchaytirish hamda kadrlar salohiyatini oshirish zarur.

Ushbu yo'nalishlarda amalga oshiriladigan chora-tadbirlar oliy ta'lim muassasalarida shaffoflikni ta'minlash, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish va boshqaruv tizimini zamonaviy talablar asosida rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vahobov, A.V. (2020). *Davlat moliyaviy nazorati va audit tizimi*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
2. Alimov, Sh.A. (2021). *Byudjet tashkilotlarida moliyaviy nazorat va audit*. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Otaxonova, S.M. (2022). Oliy ta'lim muassasalarida ichki audit tizimini takomillashtirish masalalari. *Iqtisodiyot va ta'lim*, 4(2), 85–92.
4. Karimov, B.T. (2021). Ichki auditning riskga asoslangan modeli va uning amaliy ahamiyati. *Moliya va bank ishi*, 6, 44–50.

5. International Institute of Internal Auditors (IIA). (2020). *International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing*. Florida: IIA.
6. Moeller, R.R. (2019). *Internal Auditing: Theory and Practice*. New York: Wiley.
7. Sawyer, L.B., Dittenhofer, M.A. & Scheiner, J.H. (2018). *Sawyer's Internal Auditing*. New York: McGraw-Hill.
8. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2021). *Byudjet tashkilotlarida ichki audit faoliyatini tashkil etish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar*. Toshkent.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son Farmoni. (2022). *"Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"*.
10. OECD. (2020). *Public Sector Internal Audit: Standards and Practices*. Paris: OECD Publishing.
11. Arena, M. & Azzone, G. (2019). Identifying organizational drivers of internal audit effectiveness. *International Journal of Auditing*, 23(1), 43–60.
12. Mihret, D.G. & Yismaw, A.W. (2017). Internal audit effectiveness: An Ethiopian public sector case study. *Managerial Auditing Journal*, 32(2), 163–186.
13. INTOSAI. (2019). *Guidelines for Internal Control Standards for the Public Sector*. Vienna.
14. Raximov, J.Sh. (2023). Ta'lim muassasalarida moliyaviy nazorat tizimini raqamlashtirish yo'nalishlari. *Innovatsion iqtisodiyot*, 3, 71–78.
15. World Bank. (2021). *Enhancing Internal Audit in Public Institutions*. Washington, DC.